

РЕЦЕНЗИЈА

LATINSKO-HRVATSKO-NJEMAČKO-MAĐARSKI RJEČNIK ANDRIJE JAMBREŠIĆA

Andrija Jambrešić rodio se u Cesargradu 1706. g., a preminuo je u Varaždinu 1758. g. Bio je hrvatski isusovac, leksikograf, jezikoslovac i pisac. Njegova djela su značajni spomenici hrvatskog kulturnog nasljeđa iz XVIII. st. Latinsko-hrvatsko-njemačko-mađarski rječnik Andrije Jambrešića (i Franje Sušnika) značajan je pothvat, kako u hrvatskoj, tako i u mađarskoj leksikografiji.

Puni naslov rječnika glasi: *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples: in usum potissimum studiosae juventutis. Digestum ab Andrea Jambressich, Societatis Jesu sacerdote, Croata Zagoriensi* – u prijevodu: *Latinski rječnik s obilatim tumačenjem na ilirskom, njemačkom i mađarskom ponajviše: za uporabu učevnoj mladeži*, koji je priredio Andrija Jambrešić, svećenik Družbe Isusove, Hrvat Zagorac (Zagrabiae: Typis Academicis Societatis Jesu, per Adalberrum Wilhelm Wesseli, Anno 1742). To je latinski rječnik, pa su u originalnom izdanju *Predgovor* i sva objašnjenja, te naravno i naslov pisani na latinskom jeziku.

Iako je izdan još polovicom XVIII. st., on nije prvi višejezični rječnik u Hrvata. Prethodio mu je petojezični rječnik Fausta Vrančića s kraja XVI. st.¹ i rječnik Jakova Mikalje (koji je također bio pripadnik isusovačkog reda) tiskan u XVII. st.²

1992. g., povodom 250 godina od objavljivanja Jambrešićevog *Leksikona* (v. Literaturu skraćeno *LexLat*), u Zagrebu je izdano njegovo fototipsko izdanje čiji je *Dodatak* uredio Antun Šojat (1160 + LXXIV str.). Kako u svojoj *Napomeni Leksikonu* ističe A. Šojat, ovo djelo, pa prema tome i jezička rješenja koja Jambrešić daje u svome *Predgovoru* rječniku, svakako veoma je vrijedan spomenik hrvatske kulturne baštine i posebno je značajan za znanstvena istraživanja hrvatske leksikografije i povijesne dijalektologije (Šojat 1992b: LXXIV). A. Šojat u svom prikazu *Leksikona* piše: “Značenja su veoma točno definirana, obrada mnogih natuknica upravo je enciklopedijska, tekst je pisan veoma stručno, na zavidnoj

¹ Vrančić, F. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum: Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*. Venecija: apud Nicolaum Morettum, 1595 (pretisak Zagreb: Liber, 1971; Zagreb: Novi Liber, 1992).

² Mikalja, J. *Blago jezika slovinskoga ili Slovník ů Komu izgovarajuse rjeci skovinske Latinski, i Diacki: Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum. In quo verba Illyrica Italicè, et Latinè redduntur*. Loreto: apud Paulum et Io. Baptistam Seraphinum, 1649.

leksikografskoj razini svojega vremena. U tom je rječniku bogato zastupljena i onomastička građa, a ima u njemu i etimoloških podataka” (Šojat 1992a: IV). A. Šojat o značaju *Leksikona* piše i sljedeće: “U skladu dakle s težnjama mnogih starih hrvatskih pisaca, pa i kajkavskih, za postupnim postizanjem jedinstva hrvatskoga književnog jezika – i autori *Leksikona* unijeli su u svoj rječnik mnoge nekajkavske riječi ili nekajkavske glasovne, sporadično i obličke osobine, ravnopravno s kajkavskima, bez ikakvih upozoravanja na njihovo podrijetlo. / Po svojoj koncepciji i obradi *Lexicon latinum* odraz je europskoga leksikografskog napretka u 18. stoljeću i po tim svojim komponentama ide u red ponajboljih rječnika starije hrvatske leksikografije. Po uočavanju problema razdvojenog naroda i njegove dijalektne i književnojezične disperzije, i po nastojanju da se ti problemi olakšaju makar i djelomičnim unošenjem nekajkavskih riječi i njihovih specifičnih, nekajkavskih oblika – taj je rječnik i jedan od preteča nacionalnih ideja u 19. stoljeću” (isto, XXIV).

A. Jambrešić napisao je opsežan *Predgovor* na latinskome jeziku – *Praefatio et Declaratio Operis* – u kojemu u nekoliko tekstova detaljno daje objašnjenje djelu (*Nomina herbarum usitatorum; De modo numerandi dies mensium, per nonas, idus et calendas; Tabula numeri i Orthographia*) (isto, XII). U objašnjenju djela u kojem odmah na početku piše da je rad na *Leksikonu* započeo Franjo Sušnik, čiji je rad trajao do 1739. g. Poslije smrti F. Sušnika rad na *Leksikonu* nastavlja A. Jambrešić, o čemu i sam piše u *Predgovoru Leksikona*: “prionuvši odmah uz posao, primijetih da mnogo toga korisnoga nedostaje, nemalo je toga suvišno, a većinu, uz velik gubitak vremena, treba izglatiti. Dakle, stupam na put kudikamo različit od prijašnjega, mučno gradim novo djelo” (Jambrešić 1992: LVII). Iz ovih Jambrešićevih riječi vidimo da on preuzima od F. Sušnika pripremljenu građu, ali ne gotovu za čitav rječnik. Uzima iz nje, kako sam kaže, ono što misli da je korisno, nešto prerađuje i dalje samostalno nastavlja rad. Međutim, postoje razna mišljenja hrvatskih jezikoslovaca o autorstvu *Leksikona*, npr. da je Jambrešić bio samo Sušnikov pomagač, no iz prethodno navedenih Jambrešićevih riječi u *Predgovoru* djelu jasno je da je rad na rječniku započeo F. Sušnik, a ostali dio rada na rječniku obavio A. Jambrešić. Ovakvo stanovište zastupa i A. Šojat u svom objašnjenju *Leksikona*, u kojem između ostaloga piše: “I po riječima Jambrešićevim u njegovu *Predgovoru* tom rječniku i po znanstvenim istraživanjima nastanka *Leksikona*, uvjerljiva je tvrdnja da je taj rječnik započeo, u određenoj mjeri obradio (možda i cijeli svoj rječnik, u svojoj verziji) i pripremio za tisak nekoliko početnih slova Franjo Sušnik. [...] / U pripremi teksta za tisak Sušniku je pomagao Jambrešić, a konačni svoj lik *Lexicon latinum* svakako zahvaljuje Jambrešićevim zahvatima u metodu obrade, ispravcima i dopunama do tada napisanoga Sušnikova teksta, unošenja i obradi novih natuknica” (Šojat 1992a: V).

U svome *Predgovoru* Jambrešić objašnjava djelo u osamnaest točaka. Između ostalog daje objašnjenje: da je unio sinonime kako bi čitatelj imao “priklad-

niju obimnost riječi” (Jambrešić 1992: LVII), zatim kako je na odgovarajućim mjestima unosio odgovarajuće fraze navodeći i njihove autore. Kaže da one latinske riječi, koje nije potvrdio ničijim autoritetom (isto, LVIII), treba smatrati barbarizmima. Upućuje čitatelja na to da je barbarizme označio križićem, a grčke riječi zvjezdicom. Dalje, upućuje čitatelja na kratice (*Obsol. Inus. Antiq.*) kojima je obilježio zastarjele riječi koje nisu više u uporabi. Glede unošenja glagola u rječnik, piše kako im je dodao oblike za prošlo vrijeme i supin, a glede imenica, njima je dodao rodove i deklinaciju. Zatim ističe kako je rad na *Leksikonu* poduzeo najviše zbog “Ilira i Mađžara” (isto, LVIII) i kako je zbog njih unio imena krajeva i gradova uz njihov kratki opis. Također govori i o ciljnoj grupi čitatelja za koju je sastavio ovaj *Leksikon*, jer je riječi u njemu koje se češće rabe preveo, ne samo na **ilirski**, već i na **njemački** i **mađarski**, kako bi onima koji uče te jezike bilo lakše pri učenju. Govori i o prosvjetiteljskoj namjeni rječnika, jer iznosi da je pri kraju djela dao ilirski, njemački i mađarski pravopis, u cilju ne samo lakšeg čitanja rječnika, već i kao pomagalo onima koji uče njemački i mađarski jezik. Vrlo je zanimljivo to, što iako se radi o kajkavskom narječju, Jambrešić upućuje čitatelja na varijante sa vokalima *a/e* (kod Ilira) u posljednjem slogu, npr.: *Mladenez/Mladenacz, Verhovecz/Varhovacz*, na varijante sa samoglasnicima *eli/ie*, odnosno, na reflekske jata i daje primjere: *Vera/Vira/Viera*, i na varijante sa *-l/-o* kod završetaka imenica u Nsg ili u glagolskom pridjevu radnom, npr.: *pořzal/pořzao, iřřal/iřřao* (isto, LVIII–LIX).

Zatim Jambrešić upućuje čitaocima i na glavna razdoblja latinske književnosti: zlatno, srebrno, mjedeno i željezno i neodređena doba, i kasnije nabroja pisce po tim razdobljima.

Dalje u *Predgovoru* Jambrešić objašnjava i način brojanja dana u mjesecima, po Nonama, Idama i Kalendama.

U *Predgovoru Leksikona* zatim slijedi poglavlje pod naslovom: *Pravopis ili ispravan način pisanja hrvatskoga (općom riječju ilirskoga ili slovinskoga)* (isto, LXII). O slovima piše sljedeće: “Hrvati [...] služe se s dvadeset i tri slova, koja su – poznavajući već odavna jezik Lacija – preuzeli od latinskih i nadomjestili ih svojim vlastitima” (isto, LXII). U nastavku daje pregled slova – prvo ćirilčna (koja on naziva glagoljskim), njihova imena i brojnu vrijednost, a zatim latinična slova.

U djelu *Predgovora* pod naslovom: *O promatranju samoglasnika* autor razmatra svaki samoglasnik pojedinačno, a u uvodu o samoglasnicima piše: “Postojani su: *a, e, o*, nepostojani: *i* i *u*. Postojani su zato što uvijek zadržavaju snagu i svoj ton, nepostojani zbog toga što snagu i svoj ton ne zadržavaju uvijek, nego kadšto prelaze u suglasnike i proizvode ton drukčiji nego su ga prije imali” (isto, LXIV). Za nepostojano *u* daje sljedeće primjere: *Vodim Vodopiu k-vodi* (isto, LXV), smatrajući da u ovim riječima suglasnik *v* potiče od samoglasnika *u* (ali ga njime ne treba pisati), zatim: *Vláchim, vdíram, vléchem* (isto, LXV), u kojima je

zaista samoglasnik *u* na početku riječi prešao u suglasnik *v* i primjere u rečenici (ali ga također ne treba pisati, već *v*): *Iz Diakov lenyákov, y bedakov ziákov, gde je bil chlovek kakov* (isto, LXV) za koje smatra da je suglasnik *v* na kraju riječi postao od samoglasnika *u* (ali ga ne treba pisati ni u ovoj poziciji, već također suglasnik *v*). Jambrešić razlikuje grafeme za samoglasnik *i* – *i* i *y*. Za ovaj drugi kaže da se pretežno rabi u funkciji veznika (isto, LXV–LXVI).

Jambrešić raspravlja i o akcentima. On ih naziva tonovima suglasnika i o njima kaže: “Kao u Židova, tako i u Hrvata, neki su samoglasnici sad više otvorenoga i sniženoga tona, sad manje otvoreni i više povišeni” (isto, LXIV). U djelu *Predgovora* svojemu rječniku, naslovljenom *O prirodi naglasaka*, Jambrešić govori o tri naglasaka, a to su: akut, gravis i cirkumfleks. Opisuje ih na sljedeći način: “*akut*, ili od desna na lijevo povučen, koji po svojoj prirodi onaj samoglasnik kojemu se pridijeva uvijek uzdiže i produžuje; samo u prethodnima, a nikada na posljednjem slogu, on je posebice potreban kod istozvučnih riječi, npr. *péfzek* “pijesak” i *pefzek* “psić” [...]. *Gravis*, povučen od lijeva na desno, koji uvijek traži posljednji slog, a nikada preposljednji ili druge prethodne, samo produžuje samoglasnik [...]. *Cirkumfleks*, sastavljen od akuta i gravisa, rado obavlja dvostruku službu: 1. Stavlja se iznad svih riječi stegnutih sinkopom, npr. *kí* za *koí*, *ák* za *ako* itd.; 2. *Naglasak cirkumfleks stavlja se na slova V i Z* sinkopirana, ili *V* iz *vu* i *Z* iz *iz* od otrgnuta prijedloga, npr. *ž-vina* za *iz vina* “iz vina”” (isto, LXVI).

Prije no što prelazi na prikaz pravopisa suglasnika, Jambrešić govori o hakovima, koje on preuzima iz grčkog pravopisa, a koji se odnose na jačinu tona izgovora suglasnika, što podrazumjeva jedan oštri i jedan tihi hak. On konstatira da u hrvatskom glasovnom sustavu ne postoji potreba za njima. Međutim, po njegovu mišljenju u hrvatskome jeziku postoji suglasnik *s* sa tihim ili blagim izgovorom i suglasnik *s* sa oštrim tonom (isto, LXVI–LXVII). U djelu *Predgovora* pod naslovom *O suglasnicima (O slovu s)* autor za obilježavanje blagoga i oštrog tona suglasnika *s* daje sljedeća pravopisna rješenja: “*Prvi je*: Kad je slovo *S* oštra ili gusta tona, tada nad slovo *S* treba staviti oštri hak [...], npr. *s'ántav* [...]. / [...] oštri hak treba stavljati samo na početku prvog sloga, a u drugim slogovima kad je ton slova *S* oštar, treba pisati dvostruko *S* ili *ff*, [...] *Palaf*” (isto, LXIX). Drugi način obilježavanja oštrog tona suglasnika *s* Jambrešić preuzima od J. Habdelića³ i P. Rittera⁴ po kojemu: “Slovo *S*, imajući oštri ton, treba da bude udvostručeno, kako na početku tako i u sredini i na kraju, npr. *fofftar*, *ffantav*, *oponoffen*, *ffiffmiß*” (isto, LXIX). On daje i nekoliko rješenja za obilježavanje samoglasnika *s* kada on, po njegovu mišljenju ima blagi ili tihi ton: “slovo *S*, kad je tihoga i bla-

³ Juraj Habdelić (1609–1678) bio je također isusovac i značajan je hrvatski književnik i jezikoslovac.

⁴ Pavao Ritter Vitezović (1652–1713), hrvatski povjesničar, pisac, jezikoslovac i nakladnik.

goga tona, može biti označeno tihim hakom, koji nastaje od naopakoga slova C, npr. *ɔ*, u primjeru: *s'aba, s'alez* [...]. Ima kod Dalmatinaca i Bosanaca i drugi način pisanja slova S, kad je tihoga tona, naime nadomještajući slovo S slovom X, npr. umjesto *fena-xena* [...]. / A koliko se god neki slog izgovara na način sibilacije i vrlo tiho, toliko se slovu S mora dodati slovo Z, npr. *fzito, fzràm, fzlobodno* [...]. [...] pred slovima *k, p, t* može pisati samo slovo Z zato što ono postavljeno pred naprijed spomenuta slova, ima isti zvuk kao *fz*, npr. *zkvariti, zpomenuti, ztanuvati*” (isto, LXIX).

Jambrešić u svome *Predgovoru* rječniku vrlo detaljno prikazuje pravopis suglasnika, pri čemu sam daje neka, po njegovu mišljenju, odgovarajuća rješenja za obilježavanje pojedinih glasova koja se razlikuju od latinskoga pravopisa, a kako bi bilo jasno o kojemu je suglasniku riječ daje i ilirsko, odnosno ćirilčno slovo za dani suglasnik. Prema pravopisu koji on daje u objašnjenju za čitanje *Leksikona*, npr. suglasnik *c* se ispred samoglasnika *a, o, u* označava sa *cz*, a ispred *e* i *i* samo sa *c*. Za suglasnik *č* kaže da je to slovo *c* koje se izgovara tvrdim tonom i da se prema najstarijem hrvatskom pravopisu obilježava sa *ch* (*chlovek*), a prema novome pravopisu kod nekih pisaca sa *cs* (isto, LXVII). Suglasnik *đ* obilježava sa *gy*. Ovaj grafijski sustav koji predlaže Jambrešić razlikuje se od grafijskoga sustava kojim su se koristili kajkavski pisci XVIII. st. Jambrešićeva pravopisna pravila su pokušaj kako bi se poboljšala kajkavska grafija (Šojat 1992a: XIX).

Za one čitatelje koji žele učiti njemački jezik, Jambrešić na kraju svoga objašnjenja za čitanje *Leksikona* ukratko daje nekoliko pravila iz njemačkoga pravopisa, odnosno, kako ovaj dio naziva Vladoje Dukat (1905: 208): “mali naputak za pravilno izgovaranje njemačkih riječi”.

Iako su mnoga Jambrešićeva hrvatska pravopisna pravila, poimanje hrvatskoga glasovnog sustava i terminologija koju rabi neprihvatljiva za suvremene spoznaje o hrvatskome jeziku i aktualni hrvatski pravopis, ovaj Jambrešićev *Predgovor* djelu, odnosno objašnjenje za čitanje djela vrlo je zanimljiv za povijest hrvatskoga jezika i pravopisa.

V. Dukat uspoređuje Jambrešićev i Belostenčev rječnik,⁵ koji su objavljeni u gotovo isto vrijeme, pri čemu zamjećuje da je Belostenčev rječnik opširniji i potpuniji. No u vezi sa tim, on ipak ističe: “Sa svijem time, što je Belostenec obilatiji, ipak nam Jambrešić, ako ih usporedimo sa stajališta latinske filologije, pokazuje znatan napredak u hrvatskoj leksikografiji. Belostenec [...] umeće u rječnik [...] sve latinske riječi, što ih znade i što mu dolaze pod ruku. Jambrešić naprotiv u glavnom pomnjivo bira svoju građu te izbacuje nepotrebne oblike, zališne tuđice (grčke), pa sumnjive i varvarske riječi; ako već koju mora primiti,

⁵ Ivan Belostenec (1594–1675), *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatium aerarium*. Zagrabiae: Typis Joannis Baptifae Weitz, Incltyi Regni Croatiae Typographi, 1740.

onda je označuje posebnijem znakom” (Dukat 1905: 216). V. Dukat ne poriče da je Jambrešić upotrijebio Belostenčev rječnik u izradi svoga, ali po njegovu mišljenju “vrlo malo” (isto, 219). On također uspoređuje Jambrešićev rječnik sa Habdelićevim rječnikom, koji je izašao mnogo prije – 1670. g. O ovome on konstatira: “Između Habdelićeva i Jambrešićeva rječnika ima toliko razlike, da je teško pomišljati, e bi stariji leksikograf imao uopće kakova dijela u rječniku od god. 1742. [...] Ne osvrćući se na to, da je Habdelić u svoj rječnik metao samo kajkavske (“szlovenszke”) riječi, a Jambrešić još od čakavske i štokavske, valja u prvom redu istaći, da se i kajkavske riječi obaju pisaca često ne slažu, pa da Jambrešić kadšto tumači latinsku riječ drukčije nego Habdelić; k tome ima Jambrešić mnogo riječi (dašto kajkavskih), kojijeh Habdelić ne poznaje. Za riječ “abavus”, na pr., veli Habdelić da je hrvatski “preded”; Jambrešić tumači: prededov otec, dedov ali babin ded, dedek vu chetertom kolenu. [...] Habdelić uopće ne poznaje: odgonitel, odganyavec (abactor), odtiravka (abatrix), odgon, odgnanye, odganyanye (abactus), potugyeny ([...] (abalienatio), [...] falenye, fulyanye (aberratio) [...]. Jambrešić je bolji znalac jezika, pa je i smioniji u kovanju riječi; kad nema u hrvatskom jeziku za koji pojam riječi, Jambrešić je kuje, dok Habdelić pojam opisuje [...] *aequinoctium* = H.: *szuncze* gdaje jednaka noch z dnevom, J.: *jednakofzt* dufine dneva y nochi; [...] *gubernator* = H.: *ki* ladju rauna, J.: *ladjo-ravnitel*; *mentor* = H.: *ki* meri, J.: *merecz*, *mernik*, *meritel*” (isto, 221–222). V. Dukat uspoređuje Jambrešićev rječnik sa još jednim rječnikom – italijansko-latinsko-ilirskim rječnikom *Ardellia della Belle*, koji je objavljen 1728. g., i zamjećuje da su sličnosti između ova dva rječnika vrlo neznatne (isto, 226). On spominje još dva starija rječnika: Mikaljin hrvatsko-latinski rječnik izdan 1649. g. i Vrančićev rječnik, izdan 1595. g., za koje također kaže da je njihova sličnost sa Jambrešićevim rječnikom u jezičnoj građi minimalna (isto, 228–229). Na kraju svoga rada o Jambrešićevu rječniku V. Dukat zaključuje da je “u hrvatskom dijelu, izrađen sasvim samostalno” (isto, 234) i da je “ako ga prosudimo sa stajališta latinske leksikografije, svakako najbolji od naših starijih rječnika” (isto, 234).

A. Šojat je u svom prikazu *Leksikona* detaljno pisao o njegovoj građi i iznosi vrijednosti Jambrešićevoga rječnika: “U svojem osnovnom dijelu, četverojezičnom rječniku sa latinskim natuknicama, *Leksikon* donosi izvanredno bogat fond latinskih riječi [...]. / U tom izboru latinskih natuknica osobitu vrijednost za nas ima velik broj zemljopisnih imena i etnika, uz koje je često dan veoma opširan, moglo bi se reći enciklopedijski opis država, zemalja, pokrajina, gradova, rijeka, narodâ. [...] / [...] U obradi većih geografskih jedinica, pa i gradova, česti su i povijesni osvrti (usp. na primjer natuknice *Croatia*, *Dalmatia*, *Zagrabia*), pa i s navođenjem povijesne literature [...]. / Uz latinske se natuknice donose relevantni podaci o paradigmatičkim imenicama i glagolima, podaci o obliku ženskoga i srednjeg roda pridjevskih riječi, kratice koje označuju vrste riječi i pojedine oblike, kao što su *Adv.*, *Praep.*, *Pron.*, *Inf.* [...]. / Velika je vrijednost rječnika u detaljnoj razradi

uporabe i značenja latinskih natuknica u različitim njihovim svezama s durgim riječima. [...] / Nakon prijevoda osnovnog značenja natuknice [...] donose se i druga njezina značenja u sintagmama, također s naznakom njihova književnog izvora i s prijevodom na tri jezika [...]. Unutar potpodjele po rednim brojevima nalazimo još hrvatskih ekvivalenata [...]. / [...] ima i mnogo skromnije obrađenih natuknica, već po onom što pojedina riječ nudi, [...] pa i relativno opsežno obrađenih natuknica, ali bez izravnih prijevoda, u kojih se do značenja natuknice mora doći tek preko sinonima na koje se upućuje [...]. / [...] hrvatski je prijevod izvanredno bogat ekvivalentima za pojedina značenja, obiluje i svezama kajkavskih riječi kad za tumačenje latinskih pojmova nije dovoljna jedna riječ, kad u kajkavskom književnom jeziku nema za njih istoznačnica ili kada to nameće prijevod latinskih sintagma, frazema, fraza i rečenica. Značenja su prevedena veoma točno, protumačena ponajčešće riječima običnim, svakodnevnim, ujedno i karakterističnim za kajkavski književni jezik toga vremena. / Uz hrvatske ekvivalente latinskih riječi nema oznaka vrsta riječi ni drugih gramatičkih oznaka, nego tek pokoja stilska ([...] *peregr.* ‘strano, tuđe’ uz neke riječi stranoga podrijetla i riječ *vulgo* ‘pučki’, neknjiževno’). / Hrvatske se imenice, ako su same ekvivalent latinskog pojma, navode u Nsg, pridjevske riječi u Nsg m. [...]. / Osnovni je glagolski oblik, po latinskom uzoru, 1.1. sg. prez.” (Šojat 1992a: XII–XIV). Iz prethodno iznesenog vidi se da je Jambrešić obradom latinskih natuknica u rječniku ostavio vrlo bogatu građu za istraživanja, kako povijesti, tako i dijalektologije hrvatskoga jezika. O hrvatskom prijevodu V. Dukata iznosi svoje zapažanje: “Hrvatska su tumačenja uopće opsežna i točna. Neke riječi tumači Jambrešić jako natanko, kao da mu je rječnik kakov konverzacioni leksikon [...]. Kod nekijeh pak riječi ima neobično mnogo hrvatskijeh značenja; riječ “receptaculum”, na pr., ima ih deset: (Prijemalifche, Primalifche, Nafztanifche, Zkrivalifche, Utechifche, Uteklifche, Zavetje, Zavetifche; Vfzako mefzto y dugovanye, vu kojemfze kaj zadersáva” (Dukat 1905: 209–210).

A. Šojat se u raspravi o građi rječnika osvrće i na njegove nedostatke i navodi naivnu etimologiju (što zamjećuje i V. Dukat (1905: 213)), netočan prijevod, sporadično nizanje latinskih riječi pod jednom natuknicom, a ne po abecednom nizu (Šojat 1992a: XIV). O tim nedostacima Šojat piše: “Nedostaci su ponajčešće uvjetovani vremenom u kojem su nastali – svjetonazorom, dosezima znanja, načinom razmišljanja, metodom pisanja leksikografskih djela i sl.” (isto, XIV). O nedostacima rječnika V. Dukata (1905: 214) zamjećuje: “ipak ima amo tamo nedostataka, koji dokazuju, da rječnik nije djelo jednoga čovjeka, pa da je u prekratko vrijeme i na brzu ruku izrađen. Mnoge su riječi u njemu zališne”. (Ovde je Dukat mislio na latinske riječi koje tada već nisu bile u uporabi i navodi takve primjere.) Dukat zamjera Jambrešiću da je u rječnik unio “zališne turcizme” u hrvatskom prijevodu i za njih kaže da su nakazni u hrvatskome jeziku (isto, 215).

Kao jednu od mana *Leksikona A.* Šojat navodi i sljedeće: “U hrvatsko-latinskom indeksu zabilježen je tek malen broj hrvatskih riječi koje se pojavljuju u osnovnom dijelu rječnika: prema procjeni koju je dao Musulin 1959, 48, *latinskih* natuknica ima oko 27.000 [...] a u *Indeksu* je oko 7.000 hrvatskih riječi. Već iz toga podatka proizlazi da je *Index illyrico... – latinus* rađen nezavisno od osnovnoga dijela rječnika kakav je tiskan, prije [...] nego što je završen konačni oblik rječnika s latinskim natuknicama” (Šojat 1992a: XIV). Slijedi nekoliko nasumice izabranih primjera od kojih izdvajamo sljedeće (isto, XIV):

<i>Lexicon</i>	<i>Index</i>
Acclīnātōriūm ... <i>Nafzlonifche, Nafzlanyalifche</i>	–
Acclīnātus ... <i>Nafzlonyen, Prifzlonyen...</i>	–
Acclīno ... <i>Prifzlányam, Nafzlányam, nafzloniti</i>	–; <i>Nafzlányam</i> fze. v. Innitor, Incumbo
Accōlā ... <i>Prifzelnik, Blizu fztोजेचि...</i>	–; <i>Blizu</i> v. Prope.

U nastavku A. Šojat konstatira: “Zaista je šteta što je taj indeks rađen nezavisno od fonda hrvatskih riječi u osnovnom dijelu rječnika. U tom višejezičnom rječniku nalazimo izvanredno bogatstvo hrvatskih riječi, u prvom redu kajkavskih, ali i nekajkavskih, koje su u 18. stoljeću, ponajčešće, bile poznate ne samo kajkavskim leksikografima nego su ih veoma često u svoje tekstove unosili i književnici, a nalazimo ih u raznim dokumentima, inventarima i sl., dakle kao dio uporabnoga leksika i širih slojeva koji su se služili kajkavskim književnim jezikom” (isto, XV). Takve su npr. sljedeće riječi: *jadrenica, pretečenje, prevjemjenje, prevzetje, prepis, muškat grozdje, vračarnica, likarnica, zabramba, zajem, posudba, posugené, verovnik, posuditel, zaufanik, poglavarstvo, zemļomerec, znañe vračena, likoznanost, vračtvo-znanec, liko delavec, četverougļe, dvoj-jezičen* (isto, XVII). U svom prikazu Jambršićeva rječnika u djelu o hrvatskom jeziku u *Leksikonu A.* Šojat ističe da su latinske riječi prevedene u prvom redu tipičnim kajkavskim književnim jezikom, kakav se ustalio u XVII. st. i u vezi sa tim čitamo: “U *Leksikonu*, dakle, nalazimo sve bitne osobine književne kajkavštine, kakva se ostvarivala većim dijelom već u 16. stoljeću i kakva se učvrstila u 17. stoljeću, pa sve do njezina utruća u 19. stoljeću: ujednačivanje veoma različitih fonetsko-fonoloških odlika različitih kajkavskih govora u književnom liku; čuvanje nekih arhaizama, koji su u kajkavskim govorima toga vremena već davno iščezli (kao što su to književnojezične pojave nekih oblika aorista, imperfekta, pojava participa prošlog na -vši ili -v); ostvarivanje nekih fonoloških i morfoloških dubleta [...]; prihvaćanje ponekih nekajkavskih jezičnih elemenata, osobito štokavskih, koji se ravnopravno pojavljuju uz tipične kajkavske (usp. i “stajaće” leksički vezane ika-vizme kao *divojka, tirati* i dr.). Taj i takav kajkavski književni jezik karakterizuju

dakle jezične osobine kakve su se ostvarile u kajkavskim urbanim sredinama, u golemoj većini kajkavskih književnih ostvarenja osobine zagrebačkoga gradskoga govora, upravo kajkavštine obrazovanih slojeva. Ta se kajkavština formirala i jezičnim kontaktom s nosiocima drugih hrvatskih narječja i jezičnim utjecajem nekajkavskih književnih djela, a u sintaksi i snažnim utjecajem latinskoga jezika” (isto, XVI). Sudeći prema ovdje iznesenim podacima, mogli bismo reći kako su nastojanja približavanja književnih jezika Hrvata postojala i mnogo prije stvaranja njihovog zajedničkog književnog jezika u drugoj polovini XIX. st. Pored kajkavskih riječi, u rječniku nalazimo također i štokavske i čakavske riječi, odnosno njihov štokavski, odnosno čakavski oblik (isto, XVIII). O prijevodu latinskih riječi hrvatskima V. Dukat u svojem radu pod naslovom *Jambrešićev “Lexicon latinum”* piše: “Jambrešić je kajkavac, pa zato se posvud, gdje govori hrvatski, služi svojijem domaćijem narječjem, no ipak amo tamo u tumačenju latinskih riječi, kad znade za kakovu dobru štokavsku ili čakavsku riječ, ne žapa se metnuti je u svoj rječnik; i on, kao i prethodnik njegov Belostenec, uvjereni su, da su kajkavski, čakavski i štokavski govor dijalekti jednoga istoga jezika” (Dukat 1905: 204). U prilog tomu iznosi i nekoliko primjera: “s. v. arx: *Grad, Tvêrdina, Tvêrdgyava*; s. v. asinus: *Ofzel, Magaracz*; s. v. color: *Licze, Boja, vulgo Farba*; s. v. fanum: *Czirkva, czrikva, czerkva*” (isto, 204).

A. Šojat zatim ističe nešto po čemu je Jambrešićev rječnik vrlo značajan za povijest hrvatskoga jezika, odnosno hrvatsku leksikologiju: “*Leksikon* je veoma bogat novotvorinama, prevedenicama i kovanicama, koje se ponajčešće prvi put pojavljuju u njemu” (Šojat 1992a: XV). To su npr. sljedeće kovanice: *belokostčak, kameno-rez, kameno-delec, ladjo-terje, složno-govoritel* (isto, XVII). Unošenje ovakvih kovanica – neologizama u rječnik, pa samim tim i u hrvatski jezik, ukazuje nam na to da je Jambrešić bio purista, jezičar odan svomu jeziku koji traži rješenja unutar mogućnosti koje pruža sam hrvatski jezik. Tome u prilog ide i to da je u svojim purističkim nastojanjima u *Leksikonu* uvrstio ne samo kajkavske, već i riječi iz štokavštine pa i čakavske riječi. Njegov odnos prema turcizmima u hrvatskom jeziku, koje su u svoje rječnike unijeli njegovi prethodnici, također govori u prilog Jambrešićevom purizmu. On u rječniku pomno obilježava strane riječi (u hrvatskomu jeziku) skraćenicama *peregr.* i *vulgo*, pošto su se neke njemačke i mađarske riječi onoga doba već odavno bile ustalile u kajkavskom svakodnevnom govoru (Nyomárkay 1987: 318). Jambrešić ne preporuča uporabu riječi koje su podrijetlom mađarske i koje su se u njegovo vrijeme već uveliko odomaćile u kajkavskim govorima, kao što su, npr.: *eršek, eršekija, možar* ili *možgar* (Nyomárkay 1992: LII), *komediáfs, pila, piskota, szabol, szokach, szokachia, engedujem, hengeduvanye, Tanczáß, kifszafzonyka, kifsur* (Nyomárkay 1987: 323). Ovakva Jambrešićeva nastojanja za formiranje i očuvanje čistoće materijega jezika vrlo su važna za kasnija djela hrvatskih jezikoslovaca i pisaca. Time ovaj rječnik dobiva još više na značaju, kao jedno od vrlo vrijednih lingvističkih

poduhvata u Hrvata. Jambrešić nije iskazivao svoja puristička nastojanja samo u hrvatskim prijevodima. On je također pomno obilježavao barbarizme i grčke riječi u latinskim natuknicama.

U svome prikazu *Leksikona*, u vezi sa Jambrešićevim postupkom tumačenja latinskih natuknica, A. Šojat piše: "U skladu s postupkom nekih starih hrvatskih leksikografa da u leksikografskom članku donose i poneke stihove, koji, uglavnom na humorističko-satiričan način, ilustriraju pokoje značenje natuknice, nalazimo i u *Leksikonu* takve stihovane ilustracije. U tom rječniku nalazimo takve "pjesmice" uz 34 natuknice. One su ponajčešće uperene protiv grijehâ, manâ, slabosti ljudskih [...]. Te su "pjesmice" bez ikakve poetske vrijednosti. / Uz hrvatske se stihove, ali ne redovito, pojavljuju i njemački i mađarski ili samo njemački" (Šojat 1992a: XV).

O njemačkim i mađarskim prijevodima A. Šojat piše samo toliko da kvaliteta njemačkih i mađarskih prijevoda u *Leksikonu* odražava sve "dobre i loše strane" latinsko-njemačkih i latinsko-mađarskih rječnika onoga doba koji su Jambrešiću i Sušniku bili na raspolaganju i poslužili kao prijedložak (Šojat 1992a: XIV). O prijevodima latinskih riječi V. Dukat (1905: 203) piše: "Jambrešić tumači latinske riječi u tri jezika: hrvatski, njemački i mađarski. Do hrvatskoga mu je tumačenja najviše stalo, zato i jest ono obično najopsežnije; njemačko je obično kraće, mađarsko najkraće. Isp. na pr.: / "Cĕnĕtaphĭum, ii, n. Lampr. est sepulchrum honoratium, *Prazni lĕŕz, Prazna grobnicza, prez trupla, ſzamo na ochi y ſzpomenek napravlyena*. Ein leeres Grab das allein zum Schein gemacht ist. *űres koporsó*."

Glavni izvor za latinske natuknice, Jambrešiću je, po mišljenju V. Dukata, bio Calepinus, izdanje iz 1731. g. (Žepić 1992: XXXI).

Glede obrade njemačkih riječi u rječniku V. Dukat o A. Jambrešiću kaže: "Njemačka tumačenja u rječniku odavaju inače dobra znalca toga jezika" (Dukat 1905: 209). Za njemačke prijevode u rječniku Jambrešić je vjerojatno rabio sljedeće njemačke autore: Frisius, Dasypodius i Cellarius (Žepić 1992: XXXI).

Glede mađarskih izvora Jambrešićeva rječnika, u svom prikazu mađarske građe u Jambrešićevu rječniku, István Nyomárkay (1992: LI) iznosi: "O mađarskoj građi rječnika János Melich tvrdi da ona potječe iz rječnika jednog od najpoznatijih mađarskih leksikografa 17.–18. stoljeća, Ferenc Pápai Páriza: *Dictionarium manuale Latino-Ungaricum et Ungarico-latinum*. [...] usporedba dvaju rječnika pokazuje da je Jambrešić vjerojatno imao i druge mađarske izvore". Na to, po mišljenju I. Nyomárkaya, ukazuju na nekim mjestima detaljnija tumačenja nego u rječniku Pápai Páriza i bogatija latinska građa od one u mađarsko-latinskom rječniku (isto, LIII). Po mišljenju Zoltána Édera (1999: 404) drugi izvor mađarskih prijevoda mogao bi biti latinsko-mađarsko-njemački rječnik Józsefa Mártona iz XVIII. st. Pored toga Z. Éder zamjećuje Jambrešićevo vrlo dobro poznavanje mađarskog jezika, kojim se koristio pri izradi rječnika, jer kako u svome

radu piše: “Jambrešićev postupak svjedoči o tome da je imao dobar osjećaj za mađarski jezik, jer je vrlo vješto birao one elemente iz PP građe koji su se po njegovom nahodenju činili najkorisnijim” (Éder 1999: 406). Jedan od mađarskih izvora, po mišljenju Z. Édera (1999: 412), moglo je upravo biti i Jambrešićevo znanje mađarskog jezika.

Osim prijevoda latinskih natuknica na materinji na njemački jezik, Jambrešić mađarskim prijevodima, mladeži pruža priliku da uče, ne samo latinski i njemački jezik, već i mađarski, koji je u to doba igrao značajnu ulogu na kajkavskom jezičkom prostoru kao jezik društvene sredine. S obzirom na to da su latinske natuknice prevedene na tri jezika, autorova namjera očigledno nije bila da se ovim rječnikom služi samo hrvatska mladež. Rječnikom su se u svojem školovanju mogli koristiti i mladi Mađari, pa i Nijemci (isto, 411–412). Sama činjenica da je ovakav višejezični rječnik tiskan svjedoči o tome da je postojala potreba za takvim rječnikom u ono vrijeme – da je u kulturnom i znanstvenom životu Hrvata i u njihovom obrazovanju onoga doba bilo važno, pored latinskog i maternjeg hrvatskog, znati i njemački i mađarski jezik. To također ukazuje i na to da su Hrvati, koji su u ono doba pripadali obrazovanome sloju, bili poliglote, što je također važno i za izučavanje jezičkih kontakata na hrvatskome jezičkom prostoru.

Z. Éder ističe da Jambrešićev rječnik nije značajan samo za hrvatsku leksikografiju, već da veliku ulogu ima i u mađarskoj leksikografiji, s obzirom na to da se neke mađarske riječi, prvi put pojavljuju upravo u Jambrešićevom rječniku, npr.: *szalonka, névkönyv, nemzetségi, nyelv-bírság, nyelv-büntetés, öreg templom, oltári szentség, orr törő kendő* itd. (isto, 410).

Isusovci su se u doba poslije obračuna s protestantizmom na hrvatskim prostorima u velikoj mjeri i s velikom pažnjom zalagali za školstvo i obrazovanje mladeži. Pripadnici ovoga reda i sami su bili vrlo obrazovani. Jedan od njihovih glavnih zadataka u ono vrijeme bila je i priprema jezičnih udžbenika, prije svega za učenje latinskoga jezika. Tu se podrazumijeva i rad na rječnicima i gramatikama. Jambrešićev *Leksikon* načinjen je u duhu isusovačkog prosvjetiteljstva u namjeri da prije svega služi hrvatskoj mladeži, ali pored toga i obrazovanju onih kojima je materinji jezik mađarski. Ovaj rječnik vrlo je važan i kao lingvistički pot-hvat u vremenu u kojemu je objavljen, te za kasnija lingvistička istraživanja kao svjedok stanja četiri jezika – latinskoga, hrvatskoga, njemačkoga i mađarskoga iz prve polovine XVIII. st. *Leksikon* F. Sušnika i A. Jambrešića jedan je od najznačajnijih spomenika hrvatske leksikografije, međutim., nije od važnosti samo za leksikografska istraživanja u Hrvata, već i u Mađara, te u Nijemaca. Isto tako, pruža vrlo bogatu građu za istraživanja jezičnih kontakata, a u vezi s tim, za istraživanja povijesti i dijalektologije hrvatskoga jezika. Tu prije svega mislim na obradu latinskih natuknica sa primjerima iz kajkavskog nariječja. Ti primjeri, ukoliko se radi o mađarizmima, svjedoče ne samo o tadašnjem stanju jezika, reč i o naročnosti i obimu mađarskoga jezičnoga utjecaja na kajkavski dijalekat, a preko

njega i na hrvatski jezik uopće, što svjedoči i o učestalosti zajedničkog društvenog života Hrvata i Mađara na teritorijama na kojima su živjeli jedni pored drugih ili zajedno. Pored toga, bogata građa ovoga rječnika mogla bi poslužiti i za istraživanje jezičkih utjecaja u više smjerova. Gledano sa više aspekata ovaj višejezični rječnik iz XVIII. st. vrlo je dragocjen, i kao povjesno-kulturni i jezički spomenik i kao vrlo bogat izvor materijala jezičkim istraživanjima ne samo hrvatskoga jezika.

LITERATURA

- Dukat, V. 1905, Jambrešićev "Lexicon Latinum". *JAZU*, t. 162, 192–234.
- Éder, Z. 1999, Szótárirodalmunk történetének mostohagyerveke. *Magyar Nyelv* XCV, 404–412.
- Jambrešić, A. 1992, Predgovor i objašnjenja djela. In: *LexLat*, LVII–LXXIII. (S latinsko-ga preveo V. Vratović.)
- Nyomárkay, I. 1987, Jambrešić szótárának magyar anyaga. In: Gregor, F. – Nyomárkay, I. (red.), *Szlavisztikai tanulmányok: Emlékkönyv Király Péter 70. születésnapjára*. Budapest: ELTE Szláv Filológiai Tanszék, 317–324.
- Nyomárkay, I. 1992, Mađarska građa u Jambrešićevu rječniku. In: *LexLat*, LI–LIV.
- Šojat, A. 1992a, Latinsko-hrvatsko-njemačko-madžarski rječnik Franje Sušnika i Andrije Jambrešića. In: *LexLat*, III–XXVIII.
- Šojat, A. 1992b, Napomena. In: *LexLat*, LXXIV.
- Žepić, S. 1992, Njemački dio Sušnik-Jambrešićeva rječnika "Lexicon Latinum". In: *LexLat*, XXIX–XLIX.

Hajnalka Firisz
(*Firisz Hajnalka, ELTE, Szláv Filológiai Tanszék*
firiszhajnalka@gmail.com)